

Η Ηροδότεια Εικόνα του Θεμιστοκλή: Ένας καθρέφτης της Αθήνας του 5^{ου} αιώνα

Συγγραφέας: WOLFGANG BLÖSEL

Επιμέλεια- Απόδοση: Ιωάννης Βιδάκης και Δημήτριος Γεωργαντάς

Aπό καιρό είναι αποδεκτό ότι οι απόψεις του Ηροδότου για την Αθήνα, ιδιαίτερα την Αθήνα των συγχρόνων του, είναι το κλειδί για την κατανόηση των «*Ιστοριών*» του. Αν και η θέση που ο Jacoby τόνισε ως κανονική/βασική, δηλαδή ότι ο Ηρόδοτος λατρεύει την Αθήνα¹, παρέμενε για πολλά χρόνια αδιαμφισβήτητη, ο Strasburger πριν από περισσότερα από σαράντα χρόνια έδειξε ότι σε πολλά χωρία ο Ηρόδοτος παρουσιάζει επικριτικά τους Αθηναίους.² Πολύ πρόσφατα ο Stadter έδειξε μάλιστα ότι ο Ηρόδοτος κατακρίνει τους Αθηναίους ως άμεσους διαδόχους των Περσών, στη συλλογή φόρων υποτέλειας από

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Δρ. Nino Luraghi για την ευγενική του πρόσκληση στην ομάδα έρευνας. Αυτή η εργασία παρουσιάζει μια περίληψη της αδημοσίευτης ακόμη διατριβής μου «*Themistokles bei Herodot: Spiegel Athens im fünften Jahrhundert. Studien zur historiographischen Konstruktion einer geschichtlichen Figur*» (Χαϊδελβέργη/ Heidelberg, 1997).

Όπως πάντα, οφείλω ευχαριστίες στον καθηγητή Fritz Gschnitzer, επιβλέποντα της διατριβής μου [Doktorvater]. Ο Δρ. Victor Parker (Christchurch, Νέα Ζηλανδία) ανέλαβε να μεταφράσει τις παρατηρήσεις μου στα αγγλικά και τον ευχαριστώ εγκάρδια.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον καθηγητή Hans-Joachim Gehrke, τον Δρ. Nino Luraghi, τον Δρ. Oswyn Murray, τον καθηγητή Luigi Enrico Rossi και τον Δρ. Ralf Scharf για την κριτική τους στην εργασία μου. Κανένας τους δεν φέρει ευθύνη για τυχόν εναπομείναντα λάθη.

¹ F. Jacoby, 'Herodotos', *RE* suppl ii (1913), 205–520. Cf. the recent article of J. C. Carrière, 'Oracles et prodiges de Salamine: Hèrodotte et Athènes', *DHA* 14 (1988), 219–75, esp. 249–65.

² H. Strasburger, 'Herodot und das perikleische Athen', *Historia*, 4 (1955), 1–25 at 21–2. Σημειώστε τα σχόλιά του για την ομιλία των Κορινθίων (5. 92) και για το παράρτημα σχετικά με τους Αλκμεωνίδες (6. 121–31).

τους Ίωνες.³ Σ' ένα σημαντικό πρόσφατο άρθρο ο Moles υποστήριξε πειστικά ότι η τοποθέτηση από τον Ηρόδοτο του περιστατικού του Σόλωνα με τον Κροίσο, στην αρχή των «*Ιστοριών*» (1. 29–33) προορίζεται ως προγραμματική παραίνεση προς τους Αθηναίους: ο ιστορικός επιθυμεί να μεταφέρει μια προειδοποίηση προς τους Αθηναίους ενάντια στις μοιραίες συνέπειες της εξουσίας που αφήνεται να αναπτυχθεί ανεξέλεγκτη.⁴

Το ότι οι ιστορικοί - είτε συνειδητά, είτε ασυνείδητα - αντανακλούν το παρόν στην απεικόνιση του παρελθόντος, είναι πλέον κοινότυπο. Ωστόσο, κανείς, παρά την ενθάρρυνση του Raaflaub,⁵ δεν έχει πραγματοποιήσει ποτέ μια συστηματική ανάλυση αυτών των τμημάτων του έργου του Ηροδότου, στα οποία πραγματεύεται πρωτίστως με την αμιγή ιστορική περίοδο. Όπως ελπίζω να δείξω σε αυτές τις παρατηρήσεις, ο Ηρόδοτος εισήγαγε αναφορές στο παρόν, όχι μόνο στο μυθιστορηματικό υλικό αλλά και στο ιστορικό.

Πρέπει επίσης να ανησυχούμε γι' άλλες στρεβλώσεις. Ο E. Badian, σε μια πρωτοποριακή μελέτη σχετικά με τις μεθόδους χαρακτηρισμού του Ηροδότου, έδειξε ότι ο Ηρόδοτος με λογοτεχνικά μέσα αντέστρεψε τις απολογητικές ιστορίες που αρχικά είχαν χρησιμεύσει για να αποδείξουν τον φιλελληνισμό του Μακεδόνα βασιλιά, προκειμένου να

³ P. A. Stadter, 'Herodotus and the Athenian Arche', *ASNP*³ 22 (1992), 781–809, ιδίως όσον αφορά στην υποτιθέμενη εγκυρότητα της εκτίμησης των Περσών για τον φόρο των Ιώνων από το 493 έως την περίοδο του Περικλέους (Ηρόδ.6.42).

⁴ J. Moles, 'Herodotus Warns the Athenians', in F. Cairns and M. Heath (eds.), *Roman Poetry and Prose, Greek Poetry, Etymology, Historiography* (Papers of the Leeds International Latin Seminar, 9; Leeds, 1996), 259–84.

⁵ K. A. Raaflaub, 'Herodotus, Political Thought, and the Meaning of History', *Arethusa*, 20 (1987), 221–47 at 235, 237: 'Πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι μια τέτοια αναδρομή όρων και ιδεών [sc. από τον ιστορικό από το παρόν στο παρελθόν] δεν προορίζεται «αθώα» να «σαρκώσει» την ιστορική αφήγηση και να την καταστήσει πιο εύλογη, αλλά μάλλον σκόπιμα σχεδιασμένη για να αποκαλύψει την επίκαιρη συνάφεια της ιστορίας;»
A. French, 'Topical Influences on Herodotus' Narrative', *Mnemosyne*⁴, 25 (1972), 9–27, είδε ήδη τις αναλογίες με τη Σαμιακή εξέγερση του 440/39 σε 3.44 and 3.120–39 και η αποστασία των Ευβοέων το 446 at 5.74. 2 and 5.77, ο Ηρόδοτος σκόπευε να υμνήσει την Αθήνα ως εγγυητή της ελληνικής ελευθερίας.

αποκαλυφθεί η υπολογιστική διπροσωπία του βασιλιά.⁶ Το καλύτερο παράδειγμα, ωστόσο, τέτοιας δυσφήμισης ή, αν επιθυμεί κανείς, εφεύρεσης που στόχευσε στην κριτική των ισχυρών, εν προκειμένω των Αθηναίων, μπορεί να αναβρεθεί στη σειρά περιστατικών, που διαμορφώθηκαν γύρω από τον Αθηναίο στρατηγό και πολιτικό Θεμιστοκλή.⁷

Μια περίεργη αμφιθυμία χαρακτηρίζει τις ιστορίες του Ηρόδοτου γι' αυτόν: τότε βλέπουμε τον Θεμιστοκλή ως αμετακίνητο υπερασπιστή της ελληνικής ελευθερίας, τότε ως αδίστακτο εγωιστή. Μέχρι τώρα οι μελετητές πίστευαν συνήθως ότι εκείνα τα περιστατικά που παρουσιάζουν αρνητικά τον Θεμιστοκλή, σε μεγάλο βαθμό προέρχονται από μια αντιτιθέμενη σε αυτόν πηγή, ιδίως από τους Αλκμεωνίδες που συνασπίστηκαν γύρω από τον Περικλή.⁸ Σύμφωνα με την φράση του «λέγειν τά λεγόμενα»,⁹ ο Ηρόδοτος απλά επανέλαβε όσα άκουσε απ' αυτούς. Εντούτοις, η θέση ότι ο Ηρόδοτος εισήγαγε αυτολεξεί στις ιστορίες του έργου του τα τρέχοντα στην εποχή του εξακολουθεί να αποτυγχάνει να εξηγήσει την αμοιβαία παρουσία στις «Ιστορίες», περιστατικών εκ διαμέτρου αντίθετων μεταξύ τους. Αυτή η σύμπτωση δεν μπορεί να πηγάζει από τα τετριμμένα είδη περιστατικών που διαδίδονταν λ.χ. στα συμπόσια. Αρκεί να σκεφθεί κανείς τα δυσφημιστικά στιχάκια που ο Αλκαίος απευθύνει στους τυράννους της

⁶ E. Badian, 'Herodotus on Alexander I of Macedon: A Study in Some Subtle Silences', in S. Hornblower (ed.), *Greek Historiography* (Oxford, 1994), 107–30 at 121: 'But he [sc. Herodotus] has used his literary art to guide the reader to what seemed to him a just verdict on Alexander's duplicity by stylistic and compositional devices that provide as good examples as can be found of his skill and sophistication. The technique deserves detailed investigation in other contexts.'

⁷ Για μια λογοτεχνική ανάλυση των περιστατικών cf. K. Goldscheider, *Die Darstellung des Themistokles bei Herodot* (diss. Freiburg, 1965), και E.H. Schulte, *Herodots Darstellung der großen griechischen Feldherren (in ihrer Bedeutung für seine Geschichtsauffassung)* (diss. Marburg, 1966), 68–125.

⁸ e.g. Ed.Meyer, *Forschungen zur alten Geschichte*, i (Halle a. d. Saale, 1892), 198; Jacoby 'Herodotos' [n. 1], 458, 462; L. Piccirilli, 'Themistocle ε.εργ_της dei Corciresi', *ASNP* 3 (1973), 319–55 at 344–7; A. Podlecki, *The Life of Themistocles: A Critical Survey of the Literary and Archaeological Evidence* (Montreal and London, 1975), 67–72; D. Gillis, *Collaboration with the Persians (Historia Einzelschriften*, 34; Wiesbaden, 1979), 53–8; G. Cresci Marrone, 'Themistocle e la "vigilia" dell'impero', in L. Braccisi (ed.), *Tre studi su Themistocle* (Padua, 1986), 113–32 at 121–4.

⁹ Σχετικά με την πραγματική λειτουργία αυτής της φράσης ως αποποίησης ευθύνης βλ. S. Flory, *The Archaic Smile of Herodotus* (Detroit, 1987), 62–79. Το ζήτημα των παραπομπών πηγών του Ηρόδοτου δεν είναι σχετικό με αυτό το έγγραφο.

Λέσβου, ή των κακολογιών που ο Τιμοκρέοντας ο Ρόδιος απευθύνει στον Θεμιστοκλή.¹⁰ Όχι - ενώ οι αφηγήσεις του Ηρόδοτου δεν καταδικάζουν απόλυτα τον Θεμιστοκλή, ούτε τον επαινούν ανεξαιρέτως. Αντίθετα, όχι μόνο παρουσιάζουν το λευκό και το μαύρο, αλλά είναι εξοικειωμένες και με όλες τις ενδιάμεσες αποχρώσεις του γκρι. Αυτό το μείγμα αντίθετων απόψεων πρέπει κατά την άποψή μου, να είναι αποτέλεσμα της διαμόρφωσης από τον Ηρόδοτο των πηγών που έχει στην διάθεσή του. Για την ανασύνθεση των προφορικών του πηγών, τρεις αρχές μου φαίνονται σημαντικές. Πρώτον, οι προφορικές πηγές δείχνουν κομματικότητα. Δεύτερον, λόγω της κομματικότητάς τους, συχνά αποκαλύπτουν τον τόπο καταγωγής τους. Τέλος, συνήθως έχουν μια αιτιολογική λειτουργία, δηλ. παρέχουν μια εξήγηση του γιατί κάτι συνέβη μ' έναν συγκεκριμένο, όχι απαραίτητα προβλέψιμο, τρόπο.

Ας ξεκινήσουμε με τα περιστατικά σχετικά με τις ενέργειες του Θεμιστοκλή στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο, το καλοκαίρι του 480 (Ηρόδ. 8.4–5). Με την πρώτη ματιά ο Θεμιστοκλής φαίνεται να είναι η ίδια η ραχοκοκαλιά της ελληνικής αντίστασης κατά των Περσών. Άλλωστε, αυτός είναι που μπορεί να πείσει τους Έλληνες, οι οποίοι είχαν ήδη αποφασίσει να υποχωρήσουν μπροστά στον γιγάντιο περσικό στόλο, να παραμείνουν παρά ταύτα και να συναντήσουν τους εισβολείς στην βόρεια ακτή της Εύβοιας. Ωστόσο, τα κίνητρά του κάθε άλλο παρά ηρωικά είναι: σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ο Θεμιστοκλής αναλαμβάνει την πρωτοβουλία μόνο όταν οι Ευβοείς του παραδίδουν τριάντα τάλαντα, για να προστατεύσει την περιουσία τους. Αυτό ο Έλληνας διοικητής Σπαρτιάτης Ευρυβιάδης, είχε αρνηθεί κατηγορηματικά να το πράξει. Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι οι Ευβοείς δεν είχαν προσφέρει χρήματα στον Ευρυβιάδη για να πολεμήσει στο Αρτεμίσιο. Από τα τριάντα τάλαντα που του έδωσαν, ο Θεμιστοκλής παρέδωσε πέντε στον Ευρυβιάδη και με άλλα τρία τάλαντα «έπεισε» τον απείθαρχο Κορίνθιο διοικητή Αδείμαντο, λέγοντάς του ότι αυτό το ποσό είναι μεγαλύτερο απ' αυτό που θα του έδινε ο Πέρσης βασιλιάς για να φέρει τους Έλληνες σε

¹⁰ Alcaeus fr. 70, 332, 348 Lobel–Page. Timocreon fr. 1 Diehl = 727 Davies. See E. S. Stehle, 'Cold Meats: Timokreon on Themistokles', *AJPh* 115 (1994), 507–24 at 522; W. Rösler, 'Mnemosyne in the Symposion', in O. Murray (ed.), *Symptica: A Symposium on the Symposion* (Oxford, 1990), 230–7; and O. Vox, 'Bacchilide e Timocreonte contro Temistocle', *Prometheus*, 10 (1984), 117–20.

δύσκολη θέση.¹¹ Είναι ο ίδιος ο Θεμιστοκλής, που ο Ηρόδοτος παρουσιάζει να μιλά για πιθανή δωροδοκία Έλληνα στρατηγού.

Μέχρι τώρα οι μελετητές υπέθεταν ότι αυτές οι οικονομικές συναλλαγές αντικατοπτρίζουν την πληρωμή των Ευβοέων στον Ελληνικό στρατό για την φύλαξη του νησιού τους.¹² Ωστόσο, αυτή η άποψη μου φαίνεται άστοχη. Πρώτον, δεν έχουμε στοιχεία ότι τα πολιτικά στρατεύματα ήδη από τις αρχές του πέμπτου αιώνα λάμβαναν πληρωμές σε χρήματα.¹³ Δεύτερον, είναι ελάχιστα πιστευτό ότι οι Ευβοϊκές πόλεις, Χαλκίδα, Ερέτρια και Στύρα, θα είχαν πληρώσει τόσο μεγάλο ποσό στους άλλους Έλληνες, αφού σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (8.1) οι ίδιοι με είκοσι εννέα τριήρεις συμμετείχαν στην άμυνα κατά των Περσών. Οι Ευβοείς είχαν ήδη επιβαρυνθεί αρκετά με την τροφοδοσία των Ελληνικών στρατευμάτων. Άλλωστε, στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο δεν αμυνόταν μόνο η Εύβοια αλλά και η Αττική. Αλλά από τους Ιστιαίους, που αποτελούσαν μακράν, τη μεγαλύτερη και ισχυρότερη κοινότητα στην βόρεια Εύβοια και στο κατώφλι των οποίων έγινε η ναυμαχία, θα έπρεπε πραγματικά να περιμένουμε κάποιου είδους δραστηριότητα για λογαριασμό των Ελλήνων. Η πλήρης απουσία των Ιστιαίων από τον Ελληνικό στόλο — καθώς και από τη Στήλη Όφεως στους Δελφούς— μπορεί κατά την γνώμη μου να εξηγηθεί ικανοποιητικά μόνο μέσω του μηδισμού τους ή τουλάχιστον μέσω μιας φιλοπερσικής ουδετερότητας εκ μέρους τους.¹⁴

Επειδή δεν ήταν Ίωνες όπως οι άλλοι Ευβοείς, προσχωρώντας στο πλευρό των Περσών μπορεί να ακολουθούσαν το παράδειγμα των

¹¹ Ηρόδ. 8.5.2, ού συ γε ημεάς απολείψεις, ἐπεὶ τοι ἐγὼ μέζω δῶρα δώσω ἢ βασιλεύς· ἀν τοι ο Μήδων πέμψειε ἀπολιπόντι τοὺς συμμάχους.

¹² Cf. M. B. Wallace, 'Herodotos and Euboeia', *Phoenix*, 28 (1974), 22–44 σε 24–9 and 41–3, και Y. Garlan, *Guerre et économie en Grèce ancienne* (Paris, 1989), 42–50. Phaenias of Eresus fr. 24 Wehrli = Plut. *Them.* 7.6–7 φαίνεται να είναι η μόνη πηγή γι' αυτό. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Θεμιστοκλής έδωσε από την Ευβοϊκή πληρωμή μόνο ένα τάλαντο σ' έναν μόνο Αθηναίο τριήραρχο για πληρωμή των στρατευμάτων του. Για τις μη-πιθανότητες αυτής της ιστορίας cf. F. J. Frost, *Plutarch's Themistocles: A Historical Commentary* (Princeton, 1980), ad loc.

¹³ Cf. W. K. Pritchett, *Ancient Greek Military Practice*, i (Berkeley, 1971), 7–14, και V. Gabrielsen, *Financing the Athenian Fleet: Public Taxation and Social Relations* (Baltimore, 1994), 110–11.

¹⁴ Όπως ήδη υποψιαζόταν οι: B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, και M. F. McGregor, *The Athenian Tribute Lists*, iii (Princeton, 1950), 99 n. 21.

συγγενών της φυλής τους, των Θεσσαλών.¹⁵ Η σημείωση στην παραγρ. 8.23 ότι ήταν ένας Ιστιαίος που είπε στους Πέρσες για την υποχώρηση του Ελληνικού στόλου, αλλά ότι οι Πέρσες ληλάτησαν ούτως ή άλλως την επικράτεια της Ιστιαίας, δεν είναι κατά την άποψή μου τίποτε άλλο από μια απολογητική μυθοπλασία: ο μηδισμός των Ιστιαίων προβάλλεται σ' έναν Ιστιαίο πληροφοριοδότη των Περσών, ως ένα είδος αποδιοπομπαίου τράγου.¹⁶ Η ολοκληρωτική καταστολή του υποτιθέμενου μηδισμού των Ιστιαίων από τον Ηρόδοτο θα έχει μεγάλη σημασία για εμάς αργότερα. Προς το παρόν, ωστόσο, το παραμύθι της «δωροδοκίας» των Ελλήνων στρατηγών περιμένει ακόμη μια εξήγηση.

Το υποτιθέμενο αποτέλεσμα της θαλάσσιας μάχης μας δίνει περαιτέρω πληροφορίες για την γένεση αυτής της ιστορίας. Οι Έλληνες, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (8.14, 16, 18), υπέστησαν λιγότερες απώλειες από τους Πέρσες και μπόρεσαν να περισυλλέξουν τους νεκρούς τους και να περισώσουν τα ναυάγια τους: ένα γενικά αποδεκτό σημάδι νίκης. Επιπλέον, αφού οι Έλληνες υποχώρησαν από το ακρωτήριο Αρτεμίσιο μόνο αφού έμαθαν για την πτώση των Θερμοπυλών, είναι αυτοί που πρέπει να θεωρήσουμε ως αληθινούς νικητές στις μάχες στην θάλασσα.¹⁷ Η άποψη ότι το ίδιο νόμιζαν και οι ίδιοι οι Αθηναίοι, βρίσκει επιβεβαίωση στον Πίνδαρο και τον Σιμωνίδα.¹⁸

Αντίθετα, η δήλωση του Ηροδότου ότι οι Έλληνες αποφάσισαν να υποχωρήσουν αμέσως μετά τη μάχη στο Αρτεμίσιο μπορεί να αξιοποιηθεί εξίσου ελάχιστα με τις δηλώσεις του σχετικά με τους Έλληνες στην βόρεια Θεσσαλία, στις Θερμοπύλες, ακόμη και λίγο πριν τη μάχη της Σαλαμίνας. Η μόνιμη επιθυμία των Ελλήνων να

¹⁵ Σ' αυτό βλ. F. Geyer, 'Histiaia', *RE* suppl. iv (1924), 749–57 at 750–1.

¹⁶ Επιπλέον, στο σχεδόν σίγουρα φανταστικό επεισόδιο που ακολουθεί - την επιθεώρηση των πεσόντων στις Θερμοπύλες από τα στρατεύματα του Ξέρξη - ο Ηρόδοτος (8.24-5) τονίζει ότι τα πληρώματα μπορούσαν να αφήσουν με ασφάλεια τα πλοία τους στην Ιστιαία και να περάσουν σε μεγάλους αριθμούς ηπειρωτική χώρα σε βάρκες (πλοία), αφού γνώριζαν ότι οι Ιστιαίοι θα προστάτευαν τα πλοία.

¹⁷ Cf. C. Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece* (Oxford, 1963), 191–2.

Σχετικά με την παραμόρφωση των περιγραφών της μάχης από τον Ηρόδοτο βλ. J. Dillery, 'Reconfigure the Past: Thyrea, Thermopylae and Narrative Patterns in Herodotus', *AJPh* 117 (1996), 217–54.

¹⁸ Pind. fr. 77 Snell–Maehler και Simon. fr. 109 Diehl =fr. XXIV Page. Cf. Lys. 2. 31; Plut. *De Hdt. mal.* 34, 867 B–868 A.

υποχωρήσουν μπροστά στη συντριπτική υπεροχή των Περσικών δυνάμεων¹⁹ είναι μια Ηροδότεια θέση, ο φιλολογικός σκοπός της οποίας είναι να επισημάνει ακόμη πιο έντονα την θαυματουργή σωτηρία που αποδόθηκε στη Σαλαμίνα.

Ούτε για τον Ηρόδοτο, ούτε για τους συγχρόνους του, η ορθή ερμηνεία της υποχώρησης των Ελλήνων δεν φαίνεται να έχει σημασία: δηλαδή ότι ο Ελληνικός στόλος του Αρτεμισίου αναγκάστηκε να αποσυρθεί από εκεί, λόγω της επικράτησης των Περσών στις Θερμοπύλες, η οποία στέρησε την βάση στο Αρτεμισιο από κάθε χρησιμότητα και δημιούργησε το φάντασμα της υποχώρησης των Ελλήνων από τις περαιτέρω προόδους του περσικού στρατού. Μάλλον, οι Έλληνες των μετέπειτα δεκαετιών φέρεται να έχουν διαμορφώσει μια άλλη εξήγηση για την απόσυρση, κατά τα φαινόμενα ανεξήγητη, ενός στόλου μετά τη νίκη. Για τους Έλληνες ο Θεμιστοκλής, ύστερα από την φυγή του στο Άργος (μετά το 471) και σίγουρα κατόπιν της φυγής του στην Περσία γύρω στο 465, είχε γίνει το αρχέτυπο του προδότη. Θα μπορούσαν να είχαν συνδυάσει αυτήν την άποψή του με το μηδισμό των Ιστιαίων για να παραγάγουν το ακόλουθο κομμάτι συκοφαντίας: οι μηδισμένοι Ιστιαίοι είχαν δωροδοκήσει πλούσια τον Θεμιστοκλή για να πείσει τους Έλληνες, αν και νικητές, να υποχωρήσουν. Μια τέτοια ιστορία μου φαίνεται ότι βρίσκεται στο επίκεντρο της εκδοχής του Ηροδότου για τις πληρωμές στον Θεμιστοκλή από τους Ευβοείς. Οι Αθηναίοι μπορεί να θεωρηθούν ως οι κύριοι υποψήφιοι για τους εμπνευστές αυτής της συκοφαντίας, ειδικά μετά τη σφαγή από τους Ιστιαίους του πληρώματος ενός Αθηναϊκού πλοίου κατά την Ευβοϊκή εξέγερση του 446.²⁰

Αυτή η ομολογουμένως κερδοσκοπική ανασύνθεση αποκτά αποφασιστική αξιοπιστία, όταν συνειδητοποιήσουμε ποια κίνητρα είχε ο Ηρόδοτος για να αλλάξει ριζικά την ιστορία που του αφηγήθηκαν. Ο πρωταρχικός του στόχος είναι προφανής: η ιστορία του στοχεύει να απαλλάξει τον Θεμιστοκλή από την κατηγορία της προδοσίας. Για το σκοπό αυτό, μετέβαλε σωστά την πλοκή της ιστορίας: ο Θεμιστοκλής λαμβάνει τώρα τα χρήματα όχι μετά, αλλά πριν από τη μάχη - και τα

¹⁹ Ηρόδ. 7.173. 4, 183. 1, 207, 219. 2; 8.4. 2, 18, 49. 2, 56, 57. 2, 74. 2, 75. 2.

²⁰ Thuc. 1. 114. 3;
Plut. *Per.* 23. 4.

χρήματα δεν είναι για να παρακινήσει τους Έλληνες να υποχωρήσουν, αλλά το αντίθετο, για να τους πείσει να σταθούν όρθιοι ενάντια στους Πέρσες. Αυτές οι αλλαγές μεταμορφώνουν τον φιλάργυρο προδότη σε πρωταθλητή της ελευθερίας.

Ομοίως, η ιστορία της σφαγής του ζωικού αποθέματος των Ευβοέων χρησιμεύει στο να εξαγνίσει τον Θεμιστοκλή (Ηρόδοτος 8.19). Λέγεται ότι αμέσως μετά τη μάχη συνέστησε στους Έλληνες να σφάξουν τα ζώα²¹ και ν' ανάψουν φωτιές. Το γιατί οι Ευβοείς οδήγησαν άνετα τα κοπάδια τους σε παραλίες κοντά στο πεδίο της μάχης, παραμένει ανεξήγητο και θέτει υπό αμφισβήτηση ολόκληρη την ιστορία.²² Ο Ηρόδοτος δεν μπορούσε να σκεφθεί ότι οι Ευβοείς είχαν σκοπό να τροφοδοτήσουν την Ελληνική μοίρα με φρέσκο κρέας, αφού περιγράφει την απώλεια του ζωικού τους αποθέματος ως «μεγάλη κακοτυχία».²³ Ενώ ο εφοδιασμός των στρατευμάτων μπορεί κάλλιστα να είναι η ιστορική πραγματικότητα στην βάση του περιστατικού, τέτοιες προβλέψεις δεν θα έχουν λάβει χώρα μόνο μετά τη μάχη και σίγουρα όχι μετά την απόφαση για υποχώρηση. Καθοριστικός παράγοντας είναι η αθέτηση χωρίς δισταγμό από τον Θεμιστοκλή, της υπόσχεσής του να υπερασπιστεί τους Ευβοείς παρά τα τριάντα τάλαντα που του έδωσαν γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό. Αυτή η παραβίαση εξυπηρετεί τους λογοτεχνικούς σκοπούς του Ηροδότου, αφού θέλει να παρουσιάσει τον Θεμιστοκλή ως εντελώς ακλόνητο στις αληθινές του αρχές: εδώ είναι αποκλειστικά αφοσιωμένος στην διατήρηση του στόλου.

Αυτή η αίσθηση καθήκοντος από την πλευρά του Θεμιστοκλή προς τους συμπολεμιστές του, υπογραμμίζεται από τη σύγκριση του Ηροδότειου περιστατικού με το λογοτεχνικό του φύλλο: η ιεροσυλία των συντρόφων του Οδυσσέα ενάντια στα βοοειδή του Ήλιου στην «Οδύσσεια» (12.260–425). Ο Οδυσσέας και ο Θεμιστοκλής είναι αντίθετοι μεταξύ τους: ο ουράνιος ύπνος εμποδίζει τον Οδυσσέα να σταματήσει τη σφαγή των βοοειδών από τους συντρόφους του και να

²¹ *πρόβατα* (8.19) περιλαμβάνει μεγάλα ζώα όπως βοοειδή, καθώς και μικρά ζώα όπως αιγοπρόβατα.

²² Όταν κινδύνευε, όλο το απόθεμα μεταφέρθηκε αμέσως σε ασφάλεια. Βλ. Aen. Tact. 10.1; H. Müller, 'Φυγής ένεκεν', *Chiron*, 5 (1975), 129–56, esp. 147.

²³ Ηρόδ. 8.20. 1 *περιπετέα*; 8.20. 2 *συμφορή ... πρὸς τὰ μέγιστα*.

τους σώσει από την αναπόφευκτη θεία τιμωρία, τον θάνατό τους.²⁴ Ο Θεμιστοκλής, αντίθετα, είναι στην πραγματικότητα εκείνος που ωθεί τους Έλληνες να αρπάξουν τα ζώα των Ευβοέων, παραβιάζοντας έτσι τον λόγο του προς αυτούς. Οι φωτιές που είναι απαραίτητες για το μαγείρεμα της σάρκας χρησιμεύουν επίσης στο να ξεγελάσουν τους Πέρσες, ώστε να πιστέψουν ότι οι Έλληνες παραμένουν στις θέσεις τους, ειδικά αφού οι πρώτοι νόμιζαν ότι οι ίδιοι είχαν ηττηθεί.²⁵ Αυτό το τέχνασμα, «*ψευδόπυρα*»,²⁶ με το οποίο ο Θεμιστοκλής εξασφαλίζει την υποχώρηση των συντρόφων του, πιθανότατα αντιπροσωπεύει τον πυρήνα της ιστορίας, που ενέπνευσε τον Ηρόδοτο να γράψει το περιστατικό της σφαγής των κοπαδιών.²⁷

Έχοντας εξετάσει χωριστά τις μαρτυρίες για την δωροδοκία των στρατηγών και τη σφαγή των ζώων, μπορούμε να δούμε καθαρά ότι ο έπαινος για τον Θεμιστοκλή κυριαρχεί και στις δύο. Αν όμως λάβουμε και τα δύο περιστατικά μαζί, τότε η αξιολόγησή μας αλλοιώνεται ριζικά. Φωτίζουν τις δύο όψεις ενός νομίσματος, δηλαδή της Δηλιακής Συμμαχίας. Διότι στην Δηλιακή Συμμαχία, όπως στην αφήγηση του Ηροδότου για την δωροδοκία του Θεμιστοκλή, οι Ευβοείς (όπως όλα τα άλλα μέλη της ένωσης) πλήρωναν στους Αθηναίους μεγάλα χρηματικά ποσά — τυπικά τουλάχιστον για προστασία από τους Πέρσες. Δύσκολα μπορεί να είναι τυχαίο ότι το επαναξιολογικό διάταγμα του έτους 425/4 ορίζει τον «*φόρο*» των Ευβοϊκών πόλεων σε ακριβώς 31 τάλαντα και 100 δραχμές.²⁸ Ο Ηρόδοτος θα μπορούσε να λάβει το ποσό των τριάντα

²⁴ Ο Τειρεσίας είχε προειδοποιήσει τον Οδυσσέα για την ιεροσυλία (Hom. *Od.* 11. 106–15, esp. 110–11 *τάς* [sc. *βόας*] *εί μὲν κ' ασινέας εάας νόστου τε μέδῃαι, καί κεν ἐτ' εἰς Ἰθάκην κακά περ πάσχοντες ἴκοισθε*).

Η λέξη *ασινέας* συνδέει και τις δύο σκηνές: ο Θεμιστοκλής πρέπει απλώς να σφάζει το απόθεμα έτσι ώστε οι Έλληνες να υποχωρήσουν χωρίς απώλειες (Ηρόδ. 8.19.1 *ώστε ασινέας απικέσθαι ἐς τὴν Ελλάδα*): ο χρησμός (βλ. παρακάτω) παρέχει την θεϊκή νομιμοποίηση γι' αυτό και μεταμορφώνει τον Θεμιστοκλή σε αθέλητο εκτελεστή της κρίσης των θεών στους Ευβοείς.

²⁵ Cf. Ηρόδ. 8.14. 1; 16. 3; 23. 1; 76. 2.

²⁶ Αυτό το τέχνασμα επιβεβαιώνεται από Frontinus 1. 5. 24; 2. 5. 17; Polyaeus 4. 18. 2; Onasander 10. 13.

²⁷ Schulte, *Herodots Darstellungen der großen griechischen Feldherren* [n. 7], 94 ισχυρίζεται μάλιστα ότι ο Ηρόδοτος δεν είχε άλλες πληροφορίες πέρα από το μαντείο.

²⁸ *IG* i3. 71, I. 67–93. Τα πέντε τάλαντα των Καρυστίων δεν περιλαμβάνονται σε αυτό το ποσό επειδή υπηρέτησαν στο πλευρό των Περσών σε όλη την εκστρατεία του Ξέρξη; cf. Ηρόδ. 8. 66. 2 and 8. 112. 2.

ταλάντων που έδωσαν οι Ευβοείς στον Θεμιστοκλή στρογγυλοποιώντας τον αριθμό που αναγράφεται στο διάταγμα επανεκτίμησης.

Στο σημείο αυτό να προσθέσω ότι προχωρώ με την υπόθεση ότι οι «*Ιστορίες*» δημοσιεύτηκαν το νωρίτερο περίπου στα τέλη της δεκαετίας του 420.²⁹ Τώρα, επειδή η κτηνοτροφία ήταν για τους Ευβοείς η κύρια πηγή εισοδήματός τους - το όνομα του νησιού εξηγούνταν στην αρχαία εποχή ως «πλούσιο σε βοοειδή»³⁰ - δικαιούμαστε να θεωρήσουμε το ζωικό απόθεμα των Ευβοέων ως Ηροδότεια συντομογραφία για την πιο πολύτιμη περιουσία τους: ακριβώς εκείνη την περιουσία που προσπαθούν να προστατεύσουν δωροδοκώντας τον Θεμιστοκλή. Αλλά αν οι Αθηναίοι στην δεκαετία του 420 είχαν ακούσει ότι ο ίδιος ο Θεμιστοκλής είχε καταπέσει πάνω στο απόθεμα το οποίο του είχαν εμπιστευτεί οι Ευβοείς, τα πρόσωπά τους πρέπει να είχαν κοκκινίσει από ντροπή, γιατί κατά τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου στην Εύβοια έφεραν το δικό τους ζωικό απόθεμα για ασφάλεια.³¹

Μέσω της σφαγής των κοπαδιών τους από τον Θεμιστοκλή, οι Ευβοείς είχαν την ίδια μοίρα που είχαν τα περισσότερα μέλη της Δηλιακής Συμμαχίας, όπως δείχνει ξεκάθαρα η ιστορία της Πεντηκονταετίας: παρά τις πληρωμές τους στην Αθήνα, «υπέφεραν φρικτά στην εξουσία της». Γιατί όχι μόνο οι Αθηναίοι παραιτήθηκαν από τον ρόλο τους ως εγγυητές της Ελληνικής ελευθερίας — έναν ρόλο που είχαν επιλέξει για τον εαυτό τους και για τον οποίο αποζημιώθηκαν τόσο πλούσια από τον φόρο υποτέλειας — αλλά έλαβαν επίσης από τους υπηκόους τους τη μοναδική προνόμια κατοχή που ήλπιζαν να διατηρήσουν μέσω της πληρωμής του φόρου: την αυτονομία τους. Για τους συγχρόνους του Θουκυδίδη η Εύβοια ήταν τελικά το τέλειο παράδειγμα της καταπίεσης της Αθήνας.³²

²⁹ So C. W. Fornara, 'Evidence for the Date of Herodotus' Publication', *JHS* 91 (1971), 25–34; id., 'Herodotus' Knowledge of the Archidamian War', *Hermes*, 109 (1981), 149–56, *contra* J. Cobet, 'Wann wurde Herodots Darstellung der Perserkriege publiziert?', *Hermes*, 105 (1977), 2–27.

³⁰ Cf. Hesiod fr. 296 MW; *Etymologicum Magnum*, s.v. *Εύβοια*.

³¹ Thuc. 2. 14. 1. Επιπλέον, η Αττική εκείνη την εποχή εξαρτιόταν από την Εύβοια ως πηγή τροφίμων; cf. Thuc. 7. 28. 1; 8. 96. 1–2.

³² Thuc. 4. 92. 4; 6. 76. 2. In 424/3 the Athenians again engaged in a punitive expedition against the Euboeans; cf. Philochorus *FGrHist* 328 F 130, and *IG* i3. 418.

Όχι μόνο ο Ηρόδοτος έχει στο στόχαστρό του, τους κύριους μηχανισμούς για να υποτιμήσει τους συμμάχους όταν αφηγείται τις δραστηριότητες του Θεμιστοκλή στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο, αλλά έχει επίσης υπόψη του και ένα ιδιαίτερο κατασταλτικό μέτρο των Αθηναίων. Κατά την Ευβοϊκή εξέγερση το 446 ένας Πελοποννησιακός στρατός³³ υπό τον βασιλιά Πλειστοάνακτα [Πλειστοάναξ] της Σπάρτης εισέβαλε στην Αττική. Αυτή η εισβολή ανάγκασε τον Περικλή να ανακαλέσει τα αθηναϊκά στρατεύματα που στάλθηκαν στην Εύβοια για να καταστείλουν την εξέγερση. Έφορος και Πλούταρχος αναφέρουν ότι ο Περικλής, ωστόσο, σχεδίασε την αποχώρηση του Πλειστοάνακτα, δωροδοκώντας τον σύμβουλό του Κλεανδρίδα με δέκα τάλαντα.³⁴

Έτσι ο Περικλής αγόρασε στον εαυτό του αρκετό χρόνο για να επανακτήσει την Εύβοια. Εφόσον έλαβε τα δέκα τάλαντα από το Αθηναϊκό Θησαυροφυλάκειο,³⁵ του οποίου τα περισσότερα κεφάλαια εκείνη την περίοδο αποτελούνταν από φόρους των συμμάχων, οι Ευβοείς ειρωνικά βοήθησαν στην χρηματοδότηση της δικής τους ανακατάκτησης. Έτσι, και σε αυτήν την περίπτωση έχουμε ένα είδος «διπλής δωροδοκίας»: ένας Αθηναίος στρατηγός λαμβάνει χρήματα από τους Ευβοείς, μέρος των οποίων δίνει σ' έναν Σπαρτιάτη στρατηγό, για να έχει ελεύθερα χέρια εναντίον των ίδιων Ευβοέων.

Οι παραλληλισμοί μεταξύ της αφήγησης του Ηροδότου για το έτος 480 και των γεγονότων του 446 συνεχίζονται. Η επιγραφή που ρυθμίζει την επανένταξη της Χαλκίδας στη Συμμαχία μετά την εξέγερση³⁶ - περιέχει τη λεπτομέρεια ότι οι θυσίες ζώων πρέπει να γίνονται «σύμφωνα με τους χρησμούς για την Εύβοια». Ο *χρησμολόγος* Ιεροκλής και τρία μέλη της Αθηναϊκής βουλής ήταν υπεύθυνοι για την εκτέλεση των θυσιών, ενώ οι Αθηναίοι *στρατηγοί* έπρεπε να παρέχουν τα απαραίτητα

³³ Σημειώστε ότι στο στρατό αυτό ήταν παρόντες Κορίνθιοι (Thuc. 1. 114. 2).

³⁴ Ephorus *FGrHist* 70 F 193, και Plut. *Per.* 22–3. Ar. *Nub.* 859 ήδη αναφέρεται σ' αυτό. Ο Ηρόδοτος μπορεί να έμαθε γι' αυτές τις συναλλαγές από τον ίδιο τον Κλεανδρίδα, αφού και οι δύο έζησαν για πολλά χρόνια στους Θούριους (Thuc. 6. 104. 2; Polyaeus 2. 10. 1–4).

³⁵ Ephorus *FGrHist* 70 F 193 *πολλών όντων χρημάτων έν τή ακοπόλει*. Ακόμη και οι στρατηγοί στο Αρτεμίσιο νόμιζαν (όπως τονίζει ο Ηρόδοτος 8. 5. 3) ότι τα χρήματα που τους παρέδωσε ο Θεμιστοκλής είχαν προέλθει από την Αθήνα ρητά γι' αυτόν το σκοπό.

³⁶ IG i3. 40. 64–9 *τά δέ ιερά τά έκ τον χρησμόν υπέρ Ευβοίας θύσαι ος τάχιστα μετά ιεροκλέος τρές άνδρας, ός άν έλεται έ βολέ σφόν αυτόν όπος δ' άν τάχιστα τυθεί, οι στρατηγοί συνεπιμελόσθον καί τό αργύριον ές ταύτα [π]αρεχόντων*.

χρήματα. Με βάση τον παρόμοιο ρόλο των *στρατηγών*, μπαίνω στον πειρασμό να δω στη σφαγή ζώων από τον Θεμιστοκλή μια νύξη γι' αυτήν την θυσία, η οποία στην πραγματικότητα έγινε πιθανότατα κοντά στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο, τοποθεσία της αθηναϊκής κληρουχίας στην επικράτεια της Ιστιαίας, την οποία είχαν ερημώσει οι Αθηναίοι το 446, και όπου ο Ιεροκλής κατείχε ένα οικόπεδο.³⁷

Μια περαιτέρω σκέψη ενισχύει τον παραλληλισμό: ο Ηρόδοτος παρέχει για τη σφαγή του Θεμιστοκλή κάτι που φαίνεται να είναι θρησκευτική επικύρωση μέσω χρησμού.³⁸ Διότι, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι Ευβοείς δεν κατάφεραν να εκκενώσουν το ζωικό τους απόθεμα όταν οι Πέρσες πλησίασαν, όπως είχε συστήσει το μαντείο. Αυτός ο χρησμός ανήκε προφανώς στους «*χρησμούς υπέρ Ευβοίας*», που χρησιμοποιήθηκαν για να δικαιολογήσουν τις θυσίες του έτους 446. Ωστόσο, μια προσεκτική ανάγνωση των στίχων του χρησμού δείχνει ότι στην πραγματικότητα δεν επιβάλλουν την μετακίνηση των αιγών από την Εύβοια. Το *απέχειν* (στην δεύτερη γραμμή του χρησμού) δεν σημαίνει «μετακινείστε», αλλά «κρατήστε το· κρατήστε το μακριά». Κατά την άποψή μου, οι «πολύ αυξημένες σε αριθμό αίγες» του μαντείου δεν αντιπροσωπεύουν το απόθεμα των Ευβοέων γενικά, αλλά μάλλον για τον πολύγλωσσο (εξ ου και «βελάζοντα») Περσικό στρατό³⁹ - που απειλούσε να καταβροχθίσει την γη, σαν μια προσβολή της από κοπάδια αιγών. Η εισαγωγή του χρησμού θα ήταν τότε η εξής: «Όταν ο Πέρσης βασιλιάς γεφυρώσει τον Ελλήσποντο, κρατήστε τα στρατεύματά του μακριά από την Εύβοια!» Είναι τότε μια δικαίωση, πιθανόν επινόησε το *post eventum*, [ένας τεχνικός, θεολογικός ή ιστοριογραφικός όρος, που

³⁷ Thuc. 1. 114. 3; Plut. *Per.* 23. 3. On Hierocles see Ar. *Pax* 1048. Ήταν ιδιαίτερα γνωστός ως ερμηνευτής των χρησμών (βλ. *Pax* 1070–2, 1119) και φαίνεται ότι επέμενε πάντα σε έναν χρησμό ως νομιμοποίηση για μια θυσία (cf. *Pax* 1088–95).

³⁸ Ηρόδ. 8. 20 *φράζω, βαρβαρόφωνος όταν ζυγόν εις άλλα βάλλη βύβλινον, Ευβοίης απέχειν πολυμηκάδας αίγας.*

³⁹ Σημειώστε τη στενή σημασιολογική σχέση μεταξύ *βαρβαρόφωνος*, που εδώ αναμφίβολα αναφέρεται στον Μέγα Βασιλιά, και *πολυμήκας*. On this cf. A. *Pers.* 65–76:

*πεπέρακεν μὲν ὁ περσέπτολις ἤδη
βασιλείος στρατός εἰς ἀντίπορον γείτονα χώραν
λινοδέσμῳ σχεδία πορθμὸν ἀμείψας
Ἀθαμαντίδος Ἑλλάς,
πολύγομφον ὄδισμα
ζυγὸν ἀμφιβαλὼν ἀυχένι πόντου.
πολυάνδρου δ' Ἀσίας θούριος ἀρχῶν
ἐπὶ πάσαν χθόνα ποιμανόριον θεῖον ἐλαύνει
διχόθεν . . .*

αναφέρεται σε μια προφητεία που γράφηκε αφού ο συγγραφέας είχε ήδη πληροφορίες σχετικά με τα γεγονότα που «προαναφέρθηκαν», για να υπερασπιστεί την επιλογή των Ελλήνων για το ακρωτήριο Αρτεμίσιο ως μια πρώτη γραμμή άμυνας δια θαλάσσης.⁴⁰ Η αιτιολόγηση αυτής της επιλογής θέσης ήταν ακόμη πιο απαραίτητη, διότι οι Έλληνες δεν είχαν καταφέρει να σταματήσουν την προέλαση των Περσών στο ακρωτήριο.⁴¹

Είναι δύσκολο να εξηγήσουμε γιατί ο Ηρόδοτος παρεξήγησε τον χρησμό. Δύναται να ευθύνεται η απλή άγνοια της πρόθεσης του μαντείου. Ωστόσο, δεν θεωρώ υπερβολικά τραβηγμένη την ιδέα ότι ο Ηρόδοτος μιμείται εδώ και μέσω μιας προφανώς λανθασμένης ερμηνείας επικρίνει το έργο των *χρησμολόγων*, όπως ο Ιεροκλής ή ο Λάμπων, έργο που βρισκόταν υπό αμφισβήτηση ακόμη και στον ίδιο τον Ηρόδοτο.⁴² Διότι με τις αδίστακτες εφευρέσεις τους και τις κατάφωρες παρερμηνείες αυτοί οι μάντεις επέκριναν τα κατασταλτικά μέτρα των Αθηναίων. Ήδη στη συζήτηση για το «ξύλινο τείχος», ο Ηρόδοτος (7.142.3· 143.3) είχε παρουσιάσει τους Αθηναίους διερμηνείς του μαντείου ως κύρια δειλούς.

Ωστόσο, πιστεύω ότι έχει γίνει πλέον σαφές πόσο στενά συνέπλεξε ο Ηρόδοτος την κριτική του για τους Αθηναίους την εποχή της Δηλιακής Συμμαχίας με τα περιστατικά του για τον Θεμιστοκλή στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο, περιστατικά για τα οποία έπρεπε να κάνει σημαντικές αλλαγές στο υλικό των πηγών του, ελάχιστο από το οποίο ήταν ούτως ή άλλως ιστορικά χρήσιμο.

Την ίδια μέθοδο βρίσκουμε να λειτουργεί στην αφήγηση για τον εκβιασμό των νησιωτών από τον Θεμιστοκλή (Ηρόδοτος 8.111–12). Σε

⁴⁰ Γι' αυτόν τον λόγο οι Ευβοείς δεν θα μπορούσαν να γνωρίζουν για τον χρησμό το 480. Είναι σημαντικό ότι αυτό ο χρησμός είναι απ' όσο γνωρίζω η μόνη προφητεία σε όλες τις «*Ιστορίες*» που παραθέτει ο Ηρόδοτος *αφότου* περιγράφει το γεγονός που προφήτεψε εκεί.

⁴¹ Με τον χρησμό που επαινεί τη Σαλαμίνα ως *θείη*, οι Αθηναίοι παρείχαν αναδρομικά στους εαυτούς τους μια θρησκευτική αιτιολόγηση για την επιλογή του πεδίου μάχης, όπως ελπίζω να μπορέσω να δείξω σε άλλη περίπτωση μέσω μιας ανάλυσης του Ηροδ. 7. 139–44; cf. Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece* [n. 17], 442–3.

⁴² Cf. Ar. *Eq.* 1084–5; *Vesp.* 380;

Cratinus fr. 62 Kassel–Austin.

Βλ. N. D. Smith, 'Diviners and Divination in Aristophanic Comedy', *ClAnt* 8 (1989), 140–58; D. Lateiner, 'The Perception of Deception and Gullibility in Specialists of the Supernatural (Primarily) in the Athenian Literature', in R.M. Rosen and J. Farnell (eds.), *Nomodeiktēs: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald* (Ann Arbor, 1993), 179–95;

D. Asheri, 'Erodoto e Bacide: Considerazioni sulla fede di Erodoto negli oracoli (Hdt. VIII 77)', in M. Sordi (ed.), *La profezia nel mondo antico* (CISA 19; Milan, 1993), 63–76 at 63–4.

αυτό το περιστατικό οι Έλληνες, αμέσως μετά τη Σαλαμίνα, πολióρκησαν το κυκλαδίτικο νησί Άνδρο, οι κάτοικοι του οποίου αρνήθηκαν να πληρώσουν τα λύτρα που ζήτησε ο Θεμιστοκλής. Κατά την διάρκεια των διαπραγματεύσεων, ο Θεμιστοκλής απειλεί τους Ανδριούς με τις φοβερές θεές *Πειθώ* και *Αναγκαίη*, που στέκονται πάντα δίπλα στους Αθηναίους — σημειώστε ότι είναι οι Αθηναίοι και όχι οι Έλληνες που βοηθούν η Πειθώ και ο Εξαναγκασμός — και που είναι τόσο αδίστακτοι, ώστε οι Ανδριώτες θα πρέπει να πληρώσουν, χωρίς να έχει σημασία τι ακριβώς.⁴³

Η *Πειθώ* και η *Αναγκαίη* χρησιμεύουν όχι μόνο για να δώσουν ένα όνομα στις εξέχουσες ιδιότητες του Θεμιστοκλή κατά τον Ηρόδοτο,⁴⁴ αλλά επίσης και κυρίως να υποδείξουν την δημαγωγία και την καθαρή βία ως καθοριστικά όργανα της Αθηναϊκής κυριαρχίας. Η θρησκευτική αλαζονεία που συνδέεται με την θεοποίηση αυτών των δύο αρχών της εξουσίας φθάνει στο ζενίθ της στην παρατήρηση του Ηροδότου, ότι η πληρωμή των Παριανών στον Θεμιστοκλή τον είχε «εξευμενίσει».⁴⁵

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ο κυρίαρχος παράγοντας πίσω από τις επιθέσεις του Θεμιστοκλή στους νησιώτες είναι η *πλεονεξία*,⁴⁶ η επιθυμία να αποκτήσουν περισσότερα, δηλαδή την ίδια ιδιότητα που ο Θουκυδίδης (1. 77. 3–4) θεωρεί ως χαρακτηριστικό των Αθηναίων. Όταν ο Ηρόδοτος αφήνει τους Ανδριώτες να αποκαλούν την Αθήνα «ισχυρή» και «πλούσια»,⁴⁷ διαπράττει συνειδητά έναν εξωφρενικό αναχρονισμό, καθώς κανείς δεν θα μπορούσε να χαρακτηρίσει την Αθήνα το φθινόπωρο του 480 ως «πλούσια» - άλλωστε οι Πέρσες την είχαν πυρπολήσει ολοσχερώς μόλις λίγες εβδομάδες νωρίτερα. Μέσα απ’

⁴³ Ηρόδ. 8. 111. 2 *προϊσχομένον Θεμιστοκλέος λόγον τόνδε, ως ήκοιεν Αθηναίοι περί εωαντούς έχοντες δύο θεούς μεγάλους, Πειθώ τε καί Αναγκαίην, ούτω τέ σφι κάρτα δοτέα είναι χρήματα . . .*

⁴⁴ Cf. A. Bencsik, *Schelmentum und Macht: Studien zum Typus des σοφός ανήρ bei Herodot* (diss. Bonn, 1994), 118. Eupolis fr. 102 Kassel–Austin says of Pericles ότι *πειθώ τις* – αντιλαμβανόμενη ίσως ως θεά (πρβλ. Cic. *Brut.* 59· Quint. *Inst.* 10. 1. 82) - κάθισε στα χείλη του.

⁴⁵ Ο Ηρόδοτος αλλού, όπως ο Όμηρος, χρησιμοποιεί τη λέξη *ιλάσκομαι* (8. 112. 3) μόνο με αναφορά σε θεούς.

⁴⁶ Ηρόδ. 8. 112. 1 *Θεμιστοκλέης δέ, ού γάρ επαύετο πλεονεκτέων . . .*

⁴⁷ Ηρόδ. 8. 111. 2 *ως κατά λόγον ήσαν άρα αί Αθήναι μεγάλοι τε καί ευδαιμονες καί θεών χρηστών ήκοιεν εύ.*

αυτόν τον αναχρονισμό ο Ηρόδοτος θέλει να καταστήσει σαφές ότι η κριτική του στρέφεται πραγματικά στην πλούσια και μπερλιαστική Αθήνα του Περικλή.

Η σύγκρουση μεταξύ Ανδρίων και Αθηναίων, όπως ο περίφημος Διάλογος των Μηλίων στον Θουκυδίδη, έχει σκοπό να δώσει ένα παράδειγμα σε εφαρμογή, της εκβιαστικής προστασίας των Αθηναίων.⁴⁸ Τέλος, το παράπονο των Ανδρίων για την φτώχεια της γης τους (*γεωπέινης*, 8. 111. 3), που αποκλείει την καταβολή λύτρων, έχει στην πραγματικότητα μια συγκεκριμένη ιστορική βάση, όπως έχει αποδείξει ο Cresci Marrone.⁴⁹ Το 450/49 οι Ανδριώτες παραπονέθηκαν για τον φόρο των δώδεκα ταλάντων τους, που φαινόταν υπερβολικός μετά την εγκατάσταση 250 Αθηναίων κληρούχων στην γη τους, οπότε αυτός μειώθηκε στο μισό.⁵⁰ Ο Ηρόδοτος θα μπορούσε να είχε κατασκευάσει ένα τέτοιο περιστατικό από αυτές τις καταγγελίες για να υποδείξει υπαινικτικά τις δύο πιο σημαντικές μεθόδους εκμετάλλευσης των συμμάχων: πρώτον αποσπώντας βίαια πλεονάσματα/φόρους και δεύτερον εγκαθιστώντας κληρούχους στην γη τους.

Αν και έχουμε επιδείξει ορισμένα σημεία επαφής μεταξύ αυτής της αφήγησης του Ηροδότου και των ενεργειών των Αθηναίων την εποχή της Δηλιακής Συμμαχίας, έχουμε αφήσει ανοιχτό το ερώτημα εάν περιέχει κάποια ψήγματα ιστορικής αλήθειας. Επιχείρησε πράγματι ο Θεμιστοκλής κρυφά να εκβιάσει χρήματα από την Άνδρο, την Κάρυστο και την Πάρο; Πολλοί συνέκριναν τις υποτιθέμενες δραστηριότητες του Θεμιστοκλή, με την επιδρομή του Μιλτιάδη στην Πάρο λίγο μετά τη μάχη του Μαραθώνα.

Ο Ηρόδοτος (6. 132–6) αναφέρει ότι ο Μιλτιάδης, με την υπόσχεση να αποκτήσει πολύ χρυσό για τους Αθηναίους, τους παρότρυνε

⁴⁸ Thuc. 5. 84–114. Thus already Strasburger, ‘Herodot und das perikleische Athen’ [n. 2], 21.

⁴⁹ Cresci Marrone, ‘Themistocle e la “vigilia” dell’impero’ [n. 8], 118–19. Η Άνδρος προφανώς δεν υπέφερε από την απόλυτη ασυδοσία αν μπορούσε να πληρώσει τον ουσιαστικό φόρο τιμής των δώδεκα ταλάντων.

⁵⁰ Cf. Plut. *Per.* 11. 5. Cf. W. Schuller, *Die Herrschaft der Athener im Ersten Attischen Seebund* (Berlin and New York, 1974), 22–3 and 174. Είναι ενδιαφέρον ότι μεταξύ 451/0 και 450/49 η Κάρυστος, την οποία πολιορκήσε αργότερα ο Θεμιστοκλής, αντιμετωπίστηκε με μείωση του φόρου της από επτάμισι σε πέντε τάλαντα, καθώς και αυτή (όπως η Άνδρος) αναγκάστηκε να δεχτεί Αθηναίους κληρούχους (βλ. Διοδ. 11. 88. 3· Πaus. 1. 27. 5).

να του δώσουν εβδομήντα πλοία για μια εκστρατεία εναντίον ενός στόχου που ήταν γνωστός μόνο σ' αυτόν. Τότε απαίτησε ανεπιτυχώς εκατό τάλαντα από τους Παριανούς, δήθεν ως πρόστιμο για τον μηδισμό τους στον Μαραθώνα. Αυτή η ιστορία (όπως κι αυτή για τον Θεμιστοκλή), έχει συχνά εκλογικευτεί με την άποψη ότι οι Αθηναίοι ή, κατά περίπτωση, οι Έλληνες εκμεταλλεύτηκαν τις αποφασιστικές τους νίκες στο Μαραθώνα και τη Σαλαμίνα για να αποσπάσουν φόρο υποτέλειας ή αποζημιώσεις από τους Έλληνες της Περσικής πλευράς.⁵¹ Αλλά αυτό δύσκολα μπορεί να ήταν ο πρωταρχικός στόχος των επιτιθέμενων, όπως γίνεται ξεκάθαρο αν σκεφθούμε τη στρατηγική σημασία των πολιορκημένων τόπων. Η Πάρος, ακόμη και μετά τον Μαραθώνα, συνέχισε να λειτουργεί ως Περσική βάση στο δυτικό Αιγαίο⁵², ενώ η ακλόνητη πίστη των Ανδρίων και των Καρυστίων στους Πέρσες μετά τη Σαλαμίνα αντιπροσώπευε, στην πραγματικότητα, άμεση απειλή για τους Αθηναίους, αφού αυτές οι πόλεις έλεγχαν την είσοδο στο Σαρωνικό κόλπο και στο στενό του Ευρίπου.⁵³ Οι αποστολές που αποδίδονταν στον Μιλτιάδη και τον Θεμιστοκλή είχαν λοιπόν ως στόχο την κατάκτηση αυτών των στρατηγικά σημαντικών τόπων.

Όπως κι αν έχει, και τα δύο κατέληξαν σε καταστροφή: αν και ο Ηρόδοτος αναφέρει τον τραυματισμό που υπέστη ο Μιλτιάδης ως αιτία για τη λύση της πολιορκίας της Πάρου, ο Έφορος (FGrHist 70 F 63) και ο Κορνήλιος Νέπος (*Μιλτιάδης* 7), που τον χρησιμοποίησαν, παρέχουν μια πιο εύλογη εξήγηση, σύμφωνα με την οποία ο Μιλτιάδης επέστρεψε με άδεια χέρια στην Αθήνα από φόβο μήπως σταλεί Περσική δύναμη

⁵¹ So Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece* [n. 17], 243; Podlecki, *The Life of Themistocles* [n. 8], 70–1; CresciMarrone, 'Themistocle e la "vigilia" dell'impero' [n. 8], 125.

⁵² Cf. D. Berranger, *Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros à l'époque archaïque* (Clermont-Ferrand, 1992), 316–18.

⁵³ Cf. Hdt. 8. 66. 2 and 5. 31. 2–3;

J. Heinrichs, *Ionien nach Salamis: Die kleinasiatischen Griechen in der Politik und politischen Reflexion des Mutterlandes* (Bonn, 1989), 15.

βοήθειας στην Πάρο.⁵⁴ Πίσω στην Αθήνα, ωστόσο, ο Μιλτιάδης δικάστηκε με την κατηγορία ότι δεχόταν δωροδοκίες από τους Πέρσες. Αντί να καταδικαστεί σε θάνατο ωστόσο, του καταλογίστηκε πρόστιμο πενήντα ταλάντων — πιθανώς για την άρση της πολιορκίας χωρίς άδεια. Αλλά είναι αρκετά εύλογο να υποθέσουμε ότι η κατηγορία που ασκήθηκε εναντίον του ήταν αρχικά αυτή της δωροδοκίας, αφού ο ίδιος ο Ηρόδοτος (6.136.2) αναφέρει ότι οι υπερασπιστές του Μιλτιάδη, για να αποτρέψουν την θανατική ποινή, επεσήμαναν μεγάλο μέρος της διακεκριμένης υπηρεσίας του στην πατρίδα του: τη νίκη στο Μαραθώνα και την κατάκτηση της Λήμνου. Τέτοια επιχειρήματα θα ήταν ακατάλληλα με άλλη κατηγορία.⁵⁵ Εξάλλου, οι Αθηναίοι είχαν πάντα τη συνήθεια να κατηγορούν τους ανεπιτυχείς στρατηγούς για δωροδοκίες, ακόμη και στην εποχή του Θουκυδίδη και του Δημοσθένη.⁵⁶

Κάτι ανάλογο θα πρέπει να υποψιαστούμε και στην περίπτωση της εκστρατείας του Θεμιστοκλή, αφού δεν κατάφερε να καταλάβει ούτε την Άνδρο, ούτε την Κάρυστο, και πέτυχε μόνο να ερημώσει την περιοχή της Καρύστου. Ο Ηρόδοτος προσπαθεί να κατευνάσει αυτήν την αποτυχία αναφέροντάς την σ' ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο.⁵⁷ Αν, ωστόσο, συνδυάσουμε την αποτυχία του Θεμιστοκλή με την αφήγηση του

⁵⁴ Thus also R. Macan, *Herodotus: The Fourth, Fifth, and Sixth Books*, ii (London, 1895), 254–6. Nep. *Milt.* 7. 3–5: ‘cum iam in eo esset ut oppido potiretur, proculin continenti lucus qui ex insula conspiciebatur nescio quo casu nocturno tempore incensus est. cuius flamma ut ab oppidanis et oppugnatoribus est visa, utrisque venit in opinionem signum a classiaris regis datum. quo factum est ut et Parium a deditione detererentur et Miltiades, timens ne classis regia adventaret, incensis operibus quae statuerat, cum totidem navibus atque erat profectus Athenas magna cum consensione civium suorum rediret. accusatus ergo est prodicionis, quod, cum Parium expugnare posset, a rege corruptus infectis rebus discessisset.’

Από την άλλη πλευρά, D. Hamel, *Athenian Generals: Military Authority in the Classical Period* (*Mnemosyne* suppl. 182; Leiden, 1998), 168–71 (app. 3), εμπιστεύεται υπερβολικά την αναφορά του Ηροδότου.

⁵⁵ Cf. K. Kinzl, ‘Miltiades’ Parosexpedition in der Geschichtsschreibung’, *Hermes*, 104 (1976), 280–307 at 288.

⁵⁶ Συνεπώς, μετά την ήττα του στις Συρακούσες, ο Νικίας φοβάται την αντιδικία των Αθηναίων, αν επιστρέψει νωρίς, περισσότερο από τον νικητή εχθρό του (Θουκ. 7. 48. 3–4). Πρβλ. επίσης Θουκ. 3. 98. 5; 4. 65. 4; Plut. *Cim.* 14. 3; συγκρίνετε επίσης το ξέσπασμα του Δημοσθένη (4.47) για το γεγονός ότι οι Αθηναίοι δικάζουν κάθε στρατηγό τουλάχιστον δύο ή τρεις φορές. Περαιτέρω υλικό στο W. K. Pritchett, *The Greek State at War*, ii (Berkeley, 1974), 4–33, 127–9; J. E. T. Roberts, *The Impeachment of Generals at Athens during the Classical Period: A Study in Political Accountability* (diss. Yale, 1976); Hamel, *Athenian Generals* [n. 54], 122–35.

⁵⁷ Ηρόδ. 8. 121. 1 (after describing Xerxes’ flight): οί δέ Έλληνες επέιτε ούκ οιοί τε εγίνοντο εξελείν τήν Άνδρον, τραπόμενοι ές Κάρυστον καί δηιώσαντες αυτών τήν χώρην απαλλάσσοντο ές Σαλαμίνα.

Ηροδότου για τις πληρωμές των νησιωτών προς αυτόν, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η αρχική πηγή του Ηροδότου είχε αναφέρει ότι οι Ανδριώτες και οι Καρύστιοι είχαν δωροδοκήσει τον Θεμιστοκλή για να άρει τις πολιορκίες. Μια τέτοια κατηγορία — είτε κατατέθηκε επίσημα σε δίκη είτε πιθανότατα μόνο από φήμες — θα μπορούσε (εκτός από την γενική δυσαρέσκεια για τη στρατιωτική του ηγεσία) να εξηγήσει γιατί ο Θεμιστοκλής δεν ανέλαβε αξίωμα από τους Αθηναίους μετά το 479. Ίσως να έχουμε μια παρατεταμένη ηχώ μιας τέτοιας δίκης ή τουλάχιστον τέτοιες κατηγορίες στην προσβολή του Τιμοκρέοντα ως προδότη (*προδόταν*) ή σε μετέπειτα κατηγορίες για συνεργασία με τον (υποτιθέμενο) μηδίζοντα Πausανία, που ούτε ο Θουκυδίδης, ούτε κανείς άλλος μπορούσε να τεκμηριώσει.⁵⁸

Αν θέσουμε κάποια τέτοια κατηγορία στην πηγή του Ηροδότου, τότε ο Ηρόδοτος θα διαμορφώσει την ιστορία στο μυαλό του: ο Θεμιστοκλής δεν δωροδοκήθηκε, αλλά απέσπασε ενεργά χρήματα από τους νησιώτες. Αποδίδοντας στους Ανδριώτες μια σταθερή άρνηση πληρωμής, ο Ηρόδοτος αρνείται κατηγορηματικά αυτήν την υποθετική συκοφαντία ότι δωροδόκησαν τον Θεμιστοκλή. Τα λύτρα που φέρεται να πλήρωσαν οι Καρύστιοι εξυπηρετεί τον σκοπό του Ηροδότου να εξισώσει τη μεταχείρισή τους με αυτήν των άλλων Ευβοέων στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο: παρόλο που πλήρωσαν στον Θεμιστοκλή μεγάλα χρηματικά ποσά για να τους προστατεύσει ή τουλάχιστον να μην τους βλάψει, εντούτοις αυτοί υπέφεραν φοβερά στα χέρια του. Τέλος, οι

⁵⁸ Following R. J. Lenardon, 'The Chronology of Themistokles' Ostracism and Exile', *Historia*, 8 (1959) 23–48;

O. de Bruyn, *La Compétence de l'Avèopage en matière de procès publics* (*Historia Einzelschriften*, 90; Stuttgart, 1995), 55–9, χρονολογείται η πρώτη από τις δύο τουλάχιστον διώξεις του Θεμιστοκλή (cf. D.S. 11. 54; Plut. *Them.* 23. 4) στο c.476/5. Ο Αλκμαιωνίδης Λεωβώτης αναφέρεται ότι κατηγορήσε τον Θεμιστοκλή για προδοσία (cf. Craterus of Macedonia *FGrHist* 342 F 11a; Plut. *Them.* 23.1) που διέπραξε ίσως κατά την διάρκεια της αρχηγίας του το 480 (cf. ps. - Themistocles *Ep.* 11, p. 751 Hercher *προδοσίαν τής εμής στρατηγίας*, αν και η πηγή γι' αυτό είναι πολύ ύποπτη).

Το αν κατηγορήθηκε ενώπιον του Αρείου Πάγου ή ενώπιον της συνέλευσης μας ενδιαφέρει ελάχιστα [πρβλ. P. J. Rhodes, *The Athenian Boule* (Oxford, 1972), 199–201, και *A Commentary on the Aristotelian Athenaiion Politeia*, rev. edn. (Oxford, 1993), 316 ·., 319 ·.]. Εξήγηση για την απώλεια της εξουσίας του θα μπορούσαν επίσης να δώσουν τα ακόλουθα: ενόψει της αναφοράς του Διόδωρου (11.27.3) ότι ο αθηναϊκός λαός καθαίρεσε τον Θεμιστοκλή επειδή είχε δεχθεί δώρα από τους Λακεδαιμόνιους, Hamel, *Athenian Generals* [n. 54], 14, προϋποθέτει ανάλογη τεκμηρίωση.

φανταστικές πληρωμές των Παριανών στον Θεμιστοκλή χρησιμεύουν για να προσφέρουν μια αντίθεση με την εκεί καταστροφή του Μιλτιάδη.⁵⁹

Μέσα από μια πλήρη αναδιάταξη των στοιχείων της ιστορίας, ο Ηρόδοτος μεταμορφώνει τον Θεμιστοκλή από έναν φθαρτό προδότη σ' έναν εκβιαστή που επευφημεί τον εαυτό του. Το θέμα αυτού του περιστατικού, όπως και στην περίπτωση του Μιλτιάδη, είναι να αποκαλυφθεί η αδίστακτη πρακτική των Αθηναίων να εισπράττουν φόρους⁶⁰ αποφεύγοντας την άμεση κατηγορία για προδοσία, εναντίον εκείνων που νίκησαν τους Πέρσες.

Εκτός από τον κύριο σκοπό του, δηλαδή να ασκήσει κριτική στους σύγχρονους Αθηναίους για την υποδούλωση άλλων Ελλήνων, η χαμηλή ιστορική αξία των πηγών του Ηροδότου πιθανότατα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επανεγγραφή των ιστοριών του Θεμιστοκλή.⁶¹ Υπό το πρίσμα των προαναφερθέντων, μπορούμε να υποψιαστούμε ότι ως επί το πλείστον οι πηγές του Ηροδότου αποτελούνταν από συκοφαντικές ιστορίες κατά του Θεμιστοκλή. Εφόσον ο Ηρόδοτος πρέπει να είχε συνειδητοποιήσει ότι δεν μπορούσε να αντλήσει καμμία αυθεντική περιγραφή των πραγματικών γεγονότων από τέτοιες φήμες, μπορεί να ένιωθε δικαιωμένος να ανακατασκευάσει την πορεία των γεγονότων σύμφωνα με την δική του κρίση. Στις ιστορίες του για τον Θεμιστοκλή, κατά συνέπεια, δεν βρίσκουμε καμμία αναφορά πηγών και καμία αντίστοιχη εκδοχή. Και όμως οι ιστορίες που επικρατούσαν στην εποχή του Ηροδότου πρέπει να περιείχαν τις πιο ποικίλες απόψεις για τον Θεμιστοκλή. Σκέφτεται κανείς τα σκληρά αρνητικά σχόλια του

⁵⁹ Οι Παριανοί δεν είχαν καμμία ανάγκη να φοβηθούν την κατηγορία του Μηδισμού με την οποία ο Θεμιστοκλής φαινόταν να δικαιολογεί την πολιορκία (Ηρόδ. 8.112. 2), αφού αν και οι Πέρσες τους απείλησαν ευθέως, είχαν παραμείνει ουδέτεροι (8.67. 1). Η παρατήρηση του Ηροδότου ότι δεν μπορούσε να ισχυριστεί ότι άλλα νησιά είχαν πληρώσει χρήματα στον Θεμιστοκλή, αλλά ότι μάλλον το υποψιαζόταν (8. 112. 2), θα μπορούσε να είναι μια σιωπηρή αποποίηση.

⁶⁰ Thus already Strasburger, 'Herodot und das perikleische Athen' [n. 2], 21; Raaflaub, 'Herodotus, Political Thought, and the Meaning of History' [n. 5], 239–40. Ήταν ακριβώς οι Αθηναίοι στρατηγοί που εισέπραξαν τον φόρο τιμής από τους συμμάχους (cf. *IG* i3. 68. 40–2 and Schuller, *Die Heerschaft der Athener* [n. 50], 38–9).

⁶¹ R. Thomas, *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens* (Cambridge, 1989), 95–144, και K. A. Raaflaub, 'Athenische Geschichte und mündliche Überlieferung', in J. von Ungern-Sternberg και H. Reinau (eds.), *Vergangenheit in mündlicher Überlieferung* (Colloquium Rauricum, 1; Stuttgart, 1988), 197–225 at 215–16, αποδεικνύουν με βάση πειστικά παραδείγματα πόσο λίγες ιστορικά χρήσιμες πληροφορίες περιέχουν οι προφορικές παραδόσεις τρεις γενιές μετά τα γεγονότα.

Τιμοκρέοντα και του Στεσημβρότου της Θάσου ή τις μάλλον θετικότερες παρατηρήσεις του Χάρωνα της Λάμψακου, που υποπτεύομαι ότι είναι η πηγή για την παρέκβαση του Θουκυδίδη για τον Θεμιστοκλή.⁶² Ωστόσο, η εκδοχή του Ηροδότου έχει καθορίσει την εικόνα του χαρακτήρα του Θεμιστοκλή μέχρι σήμερα. Ακόμη και ο λογοκριτής Θουκυδίδης, παρά τις μικρές διορθώσεις, δέχεται την απεικόνιση (χαρακτηρισμούς) του Ηροδότου.⁶³

Ο Ηρόδοτος δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας για το σε ποιον απονέμει το βραβείο για την απόκρουση της εισβολής του Ξέρξη. Γι' αυτόν οι Αθηναίοι είναι οι σωτήρες της Ελλάδας, οι οποίοι, «δεύτεροι μόνο μετά τους θεούς», είχαν νικήσει τους εισβολείς (7.139. 5). Και είναι ο Θεμιστοκλής που παρουσιάζει ως την ενσάρκωση του θάρρους και της αυτοθυσίας των Αθηναίων. Είναι ο Θεμιστοκλής που πείθει τους συμπολίτες του να εκκενώσουν την Αττική και να αφοσιωθούν πλήρως στην υπεράσπιση της Ελλάδας μέσω θαλάσσης.

Ο Ηρόδοτος τον παρουσιάζει να «εμφανίζεται», σε μια θεοφάνεια, όπως λέγαμε, ως από μηχανής θεός [*deus ex machina*], όταν όλοι οι άλλοι ήταν σε απόλυτη αμηχανία, και τον κάνει να τα διασώζει όλα ερμηνεύοντας σωστά τον χρησμό για τα ξύλινα τείχη.⁶⁴ Ενόψει της Σαλαμίνας, μόνο ο Θεμιστοκλής — αν και ο Μνησίφιλος και ο Αριστείδης, ως εκπρόσωποι όλων των Αθηναίων, βοηθούν στη νομιμοποίηση των πράξεών του⁶⁵ — αναγκάζει τους Πελοποννήσιους, που επιθυμούν να αποχωρήσουν, να πολεμήσουν, μέσω του πρώτου απατηλού μυστικού μηνύματος προς τον Ξέρξη (8.75). Τόσο πριν από τις ναυμαχίες στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο όσο και πριν από αυτήν της

⁶² Ελπίζω να το δείξω αλλού.

⁶³ Cf. Podlecki, *The Life of Themistocles* [n. 8], 47–65; E. M. Carawan, 'Thucydides and Stesimbrotus on the Exile of Themistocles', *Historia*, 38 (1989), 144–61; J. A. S. Evans, *Herodotus, Explorer of the Past: Three Essays* (Princeton, 1991), 41; A. Tsakmakis, *Thukydides über die Vergangenheit* (Tübingen, 1995), *passim*.

⁶⁴ Ηρόδ. 7.143–144.

Cf. J. Hart, *Herodotus and Greek History* (London, 1982), 142.

Όπως ελπίζω να έχω δείξει στο κεφ. 1 της διατριβής μου, ο Ηρόδοτος, παρεμβάλλοντας τον αινιγματικό στίχο για τη Σαλαμίνα, έχει επικαλύψει αυτήν την εκδοχή, η οποία πιστώνει τα «πλοία» με την διάσωση της ημέρας (7.142.2), με μια δεύτερη εκδοχή που δοξάζει μόνο τον Θεμιστοκλή και απαξιώνει τους επαγγελματίες ερμηνείς των χρησμών (ό.π., από τούς ών δή).

⁶⁵ Ο Μνησίφιλος τον παρακινεί στην εξαπάτησή του (8.57), ενώ ο Αριστείδης ανακοινώνει την επιτυχία του (8.79–81). Έτσι οι δύο σκηνές πλαισιώνουν τις ενέργειες του Θεμιστοκλή ενώπιον της Σαλαμίνας.

Σαλαμίνας, ο Θεμιστοκλής κρατά ενωμένη την Ελληνική αντίσταση. Αν ο Ηρόδοτος είχε αφήσει ακόμη και την πιο αμυδρή υποψία προδοσίας να πέσει πάνω στον Θεμιστοκλή, αυτό το σύμβολο της θέλησης των Αθηναίων να πολεμήσουν, με μια κίνηση γραφής [πέννας] θα είχε αρνηθεί την δόξα όλων των Αθηναίων ως υπερασπιστών της Ελληνικής ελευθερίας. Για το λόγο αυτό αφαίρεσε κάθε υπαινιγμό της διαφθοράς του Θεμιστοκλή από το κείμενό του.⁶⁶

Ωστόσο, ο Θεμιστοκλής του Ηροδότου λειτουργεί ως πρωταθλητής της ελευθερίας μόνο μέχρι τη νίκη στη Σαλαμίνα. Διότι αφού περάσει ο άμεσος κίνδυνος, σπάει ξαφνικά τους δεσμούς που τον συνδέουν με την πατρίδα του την Αθήνα και την Ελλάδα. Ο ενθουσιασμός του για την πατρίδα του μεταμορφώνεται σε μια στενόμυαλη προσπάθεια για προσωπικό κέρδος. Στις αφηγήσεις για τον εκβιασμό των νησιωτών και για το δεύτερο μυστικό μήνυμα προς τον Ξέρξη ο Ηρόδοτος κατακρίνει τον Θεμιστοκλή για τον εγωκεντρισμό του.⁶⁷ Ο εγωισμός του και η ύβρις του μετά τη Σαλαμίνα έρχονται προφανώς σε αντίθεση με τον πατριωτισμό και τον αδιάλλακτο αγώνα του για την Ελλάδα μέχρι εκείνο το σημείο.

Αυτή η διμερής διαίρεση πρέπει να είναι κατασκευή του ίδιου του Ηροδότου.⁶⁸ Το μήνυμα που κρύβεται εκεί αποκαλύπτεται στους ακροατές του μόνο όταν βλέπουν τον Θεμιστοκλή ως σύμβολο για την Αθήνα συνολικά. Ο Ηρόδοτος προφανώς έχει υπονοήσει μια αναλογία: όπως είναι ο Θεμιστοκλής προς τους Αθηναίους, έτσι είναι και οι

⁶⁶ Κατ' αναλογία, αυτό ισχύει και για την κατηγορία της προδοσίας εναντίον του Μιλτιάδη, του νικητή του Μαραθώνα.

⁶⁷ Σε αυτό το δεύτερο μήνυμα ο Θεμιστοκλής αποδίδει ψευδώς στον εαυτό του μέτρα για την διασφάλιση της ασφάλειας του Βασιλιά και έτσι αποκτά για τον εαυτό του, εν αγνοία των Αθηναίων, «πίστωση» για να εξαργυρώσει όταν θα καταφύγει στην Περσία (8.109–110). Cf. also J. Marr, 'Themistocles and the Supposed Second Message to Xerxes: The Anatomy of a Legend', *Antiquité classique*, 38 (1995), 57–69.

⁶⁸ So C.W. Fornara, *Herodotus: An Interpretative Essay* (Oxford, 1971), 72: «Ο σκοπός του είναι λοτεχνικός (καλλιτεχνικός). Δεν προσπαθούσε ούτε να αμαυρώσει την φήμη του Θεμιστοκλή ούτε να την εξειδανικεύσει. Αναδημιουργούσε τον χαρακτήρα του Θεμιστοκλή για χάρη της ιστορίας του, όχι για την «ιστορική αναφορά». Ομοίως Hart, *Herodotus and Greek History* [n. 64], 140–52 και ιδιαίτερα Evans, *Herodotus, Explorer of the Past* [n. 63], 41: «Οι χαρακτήρες [sc. του Ηροδότου] πρέπει να ληφθούν ως δικές του καλλιτεχνικές δημιουργίες. Μπορεί να μίλησε με πληροφοριοδότες που γνώριζαν προσωπικά τον Θεμιστοκλή, τον Πausανία ή τον Μιλτιάδη ή πιθανώς τον Μαρδόνιο και τον Ξέρξη. Αλλά αυτό που έμαθε από αυτές τις πηγές θα αντιμετωπιζόταν ως πρώτη ύλη που διαμορφώθηκε ώστε να ταιριάζει στο γενικό πρότυπο της ιστορίας. Η καλλιτεχνική του ελευθερία, όσον αφορά στην εικονογράφηση χαρακτήρα, δεν ήταν πολύ μικρότερη από αυτή του Αισχύλου.

Αθηναίοι προς τους Έλληνες.⁶⁹ Κατά τους Περσικούς πολέμους οι Αθηναίοι - όπως ο Θεμιστοκλής μέχρι τη Σαλαμίνα - οδήγησαν την Ελληνική άμυνα κατά των Περσών. Αλλά μετά τον πόλεμο, την εποχή της συμμαχίας, οι Αθηναίοι εκφυλίστηκαν — όπως ο Θεμιστοκλής μετά τη Σαλαμίνα — σε άνομους καταπιεστές άλλων Ελλήνων και έπεσαν θύματα εκείνων ακριβώς των κακών που ο Ηρόδοτος αποδίδει στον Θεμιστοκλή: πλεονεξία και ύβρις.

Ο Ηρόδοτος επισημαίνει αυτή την ωμή αντιστροφή της συμπεριφοράς των Αθηναίων σε μια ακόμη παλαιότερη εποχή, όταν οι Έλληνες αμφισβήτησαν την διοίκηση του στόλου πριν από τη μάχη στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο. Γράφει (8. 3. 2) ότι όσο οι Αθηναίοι χρειάζονταν την βοήθεια των άλλων Ελλήνων, υποτάσσονταν στους Πελοποννήσιους· αλλά μετά τους Περσικούς πολέμους άρπαξαν με πρόσχημα την αρχηγία από τους Σπαρτιάτες.

Συνοψίζοντας: στον Θεμιστοκλή ο Ηρόδοτος κρατά έναν καθρέφτη στους Αθηναίους. Με μια πρώτη ματιά λαμβάνουν πολλούς επαίνους για τις θυσίες τους κατά τους Περσικούς πολέμους. Στον Θεμιστοκλή του ο Ηρόδοτος έχει προβάλει ακόμη και τον φθόνο που με τα κατορθώματά τους προκάλεσαν οι Αθηναίοι μεταξύ όλων των άλλων Ελλήνων.⁷⁰ Αν, ωστόσο, οι Αθηναίοι είχαν κοιτάξει πιο προσεκτικά στον καθρέφτη και συνειδητοποιούσαν ότι οι ιστορίες του Ηροδότου για τον Θεμιστοκλή είχαν σκοπό να σχολιάσουν την δική τους εκμεταλλευτική κυριαρχία πάνω στην Δηλιακή Συμμαχία, θα είχαν δει να τους επιστρέφουν την τραγική εικόνα της δικής τους απληστίας και βίας. Η προειδοποίηση ότι

⁶⁹ Μάλλον ύποπτο παρά αποδεικνύεται από τον R. V. Munson, 'Artemisia in Herodotus', *ClAnt* 7 (1988), 91–106 at 100: Η στάση του «Θεμιστοκλή» απέναντι στην δική του πόλη είναι πολύ συγκρίσιμη με αυτή της Αθήνας, της πόλεως - δηλαδή των «Αθηναίων», ως συμβουλευτικού σώματος πολιτών - προς τους υπόλοιπους Έλληνες. Η Αθήνα έσωσε την Ελλάδα (7. 139. 5), όπως ακριβώς ο Θεμιστοκλής ήταν καθοριστικός για την επιβίωση της Αθήνας. Αλλά όπως ο Θεμιστοκλής είναι μόνο υπό όρους πιστός στην Αθήνα, έτσι και ο Πανελληνισμός της πόλης, παρ' όλα αυτά που έχει μια ιδεαλιστική συνιστώσα, είναι επίσης μεταβλητός στο μέτρο που εξυπηρετεί τα αθηναϊκά συμφέροντα». Cf. Evans, *Herodotus, Explorer of the Past* [n. 63], 79–80: «Αν ο Θεμιστοκλής ήταν δόλιος, αυτό ήταν επίσης χαρακτηριστικό της Αθήνας, γιατί έκρυβε την φιλοδοξία της για την ηγεμονία της Ελλάδας μέχρι να περάσει ο άμεσος κίνδυνος από την Περσία, και στη συνέχεια την επιδίωξε με αποφασιστικότητα. Ο Θεμιστοκλής, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον Αθηναίο, αντιπροσώπευε στον Ηρόδοτο το ανήσυχο, ενεργητικό πνεύμα της Αθήνας που την οδήγησε να αναπτύξει μια αυτοκρατορία».

⁷⁰ Ηρόδ. 8.123–5; 7. 139. 1 (*επίφθονον*). Cf. H. Wood, *The Histories of Herodotus* (The Hague, 1972), 186.

όλα αυτά τα σημαντικά, που διαδραματίζονται από τους Αθηναίους σε βάρος των συμμάχων τους και η ανάγκη εξάλειψής τους, διατρέχει τις «Ιστορίες» του Ηρόδοτου, ως το πιο σημαντικό τους κίνητρο. Γι' αυτόν το λόγο θεωρώ το πιθανότερο ότι ο Ηρόδοτος, προβάλλοντας στον Θεμιστοκλή μια αξιολογική κρίση για την ιστορία των Αθηναίων από τους Περσικούς πολέμους μέχρι τον Αρχιδάμειο πόλεμο, ήθελε πραγματικά να τους προειδοποιήσει για τους κινδύνους της άδικης «αρχής» έναντι των άλλων Ελλήνων.